

**Prai Bartolomeren hiztegi-az zertxobait:
L.M. Mujikaren “Euscal Errijetaco Olgueeta...
obraren azterketa fonetikoaren” inguruan**

Blanka URGELL
(E.H.U./U.P.V.)

Prai Bartolome euskal idazlerik hoberenatarikoa dugula esan beharrik ez dagoela deritzot: erretorikaren apaingarri guztiez jantzia, bere idazlanen irakurketa ez da sekula nekeza egiten, eufonia sonatuen bitxitasuna gorabehera; aitzitik, aski erakargarria eta atsegina delakoan nago. Horregatik —eta gure idazle zahar askoren astuntasuna ezaguturik— pentsatzekoa da hemendik aurrera euskal filologoek gustora ekingo diotela bizkaitar honen ikertzeari.

Esan gabe doa zer ikertu soberan dagoela: erretorika baliabideak eta iturrietarik hasita, ezer gutxi dakigu oraindik bere idazkeraz, eta beste honenbeste esan daiteke Markinako eskolako gainerako partaideez.

Hizkuntzari bagagozkio, aitortu behar dugu eskola honek —literatur bizkaieraren oinarria eta abarrik sendoenetzat hartu denez gero— markinerari arreta berezia erdietsi diola, jada garaikideengandik hasita. Izan ere, Mogel (*Peru Abarkako* “Al lector” 17-19. or.), Añibarro (*Gramática Bascongada* 167-168. or.) eta Zabalak (*Verbo regular bascongado* 54-55. or., *Noticia de las obras bascongadas*, Urkixo Bibliotekako eskuizkribua 9-10. or.), gutxienez, irakatsi digute markinera bokal topaketan gertatu fonetika aldaketez eta, neurri batean behintzat, *f*-ren kontrako ahaleginez bereizten.

Beranduago ezaugarri hauei bokal bikoitzak erantsi zaizkio, oraingoan markineraren bereizgarria baino euskara zaharragoaren arrastoa —diren heinean— izateari garrantzi gehiago emanez (cf. Mitxelena, *Fonética histórica vasca* 111-114. or.).

Beraz, markineraren fonetika arloa nahiko ezaguna da dagoeneko, idazle guztien usadioa bat eta bera den behar bezala ez dakigula egia bada ere. Alde honetatik, ikerbidea ez dago agorturik, eta are gutxiago P. Bartolomeren kasuan, zeren eta, antza denez, besteak baino aurrerago jo bait zuen bai eufonietan, bai *f* ezabatzean eta baita bokal bikoitzen erabileran ere.

“Ez dakigula” esan dut eta horretan mantentzen naiz, *Peru Abarka* eta *Euscal-Errijetaco Olgueeta...*ri buruzko “azterketa fonetiko” bana argitaratu den arren: *Euskera* XXVII-1 (1982) alean Josebe Azpillagaren “*Peru Abarka*, Azterketa fonolojiko eta komentaketa labur bat” eta *ASJU* XVII (1983)n gorago aipatu L.M. Mujikaren artikulua. Lehendabizikoak jadanik jaso zuen kritika nahikoa Rebuschiren hitz egoki hauetan (*BSL* 1983, 253. or.):

pour autant que l' orthographe de Moguel ait reflété sa prononciation, on pourra sans difficulté conclure que les processus phonologiques à l' oeuvre dans sa langue et mis à jour par l' auteur sont, tout simplement, les processus réguliers du biscayen (assimilations, dissimilations, fermeture des voyelles médianes dans certains contextes, etc.

Ez bide ditut hona hitzok alferrik ekarri zeren eta, ene ustez, hari bezain ondo dagozkio L.M. Mujikaren lanari: ez dugu honetan ere ezer berririk aurkitu eta bai, ordea, "zahar" asko peitu, hala nola aipatu garaikideen deskribaketak eta eritziak eta behin baino gehiago teorien aitatasuna. Bestalde, Rebuschik erreseinatu lanari bezala honi ere bereizkuntza oinarrizko zenbait falta zaizkio: hedaduraren aldetik, zer dagokion markinerari eta zer orokorki bizkaierari edo are mendebaldeko euskarari; diakroniarenetik, berriz, zer oraingo bizkaierari eta zer zaharrari.

Alabaina, hori baino larriagorik bada lan honetan: hizkuntzalaritzan eta filologia arrunt eta oinarrizko diren berbak eta edukiak batere ardurarik gabe eta inoiz batere zentzurik gabe erabiliak izatea, alegia. Honek, besterik gabe, eman diezaiyuke aurrean daukagun egilearen ofizioaren neurria, ofiziokoa balitz. Ikus ditzagun zenbait adibide:

1. "hitz barneko etengabeko ozendurak (*absolbiDu, SerBidu*)" (215.or.). *SerbiDu* idatzi nahi zuela suposatzen dugu; honelakoak, baina, ez dira "hitz barneko etengabeko ozendurak", oso toki zehatzean (—ATU eta inoiz —ITU partizipioetan) gertatzen direnak baino. Euskarak oro har —eta bizkaierak ere hauek ez besteetan— latinezko leherkari gorak hortakotzat mantentzeko joera ezaguna du bokal artean (cf. *FHV* 225.or.). Bestalde, seguru dago Mujika "ozendura" euskararen barnean gertatu dela? (cf. *FHV* 233.or.).

2. "s/z morfemen nahasketa (*nos, nasalaco*)" (215.or.) *Fonemak* beharbada (!!). Dena den, puntu hau oso interesgarria da, zeren eta (cf. *FHV* 282.or.) oraintsu arte behintzat ez bait zegoen P. Bartolomeren jaioterrian —Markina-Etxebarrin— nahasketaren aztarnarik. Halarik ere, L.M. Mujikak beste adibiderik idoro beharko du: eskeintzen dizkigun biek ez dute nahasketa baizik eta *-Viz > -Viš > -Vis* aldaketa ordezkaten.

3. "Bizkaierak, bereziki, arazoak ditu s eta z ongi bereizten" (215.or.). Bizkaierak ez omen du inongo arazorik horretan, *bereizten ez dituelako*, hain zuzen; beste horrenbeste gertatzen zaio, adibidez, gaztelari. Arazoak letozkioke bizkaitar zein gaztelar zein aintzinako indoeuropar bati euskara batua, eman dezagun, ikasi beharko balute, beraiek alofono moduan baino ez bait dute ezagutzen oposaketa (cf. O. Szemerényi, *Introducción a la Lingüística comparativa*, Madril 1978, 74.or.); baina hau beste kontu bat da.

4. "Ozendurari dagokionez (...) Fr. Bartolomeren euskarak (eta bizkaiera nagusiak, nolabait) gaztelaniar fonetikarekiko menperakizun berezia isladatzen du" (215.or.). Bizkaiera bazterreko euskalkia dela gogoraturik, hau litekeena da (cf. Mitxelena, *Lenguas y protolenguas*, Acta Salmanticensia, Salamanca 1963, 50-51.or.). Mujikak eman adibideen arabera, aldiz, ezin onartu, guztiak banan banan harturiko mailebu solteak bait dira: haien azpian ez dago, oraingo bederen, inongo lege fonetikorik. Askok jota, beraz, "hiztegiarekiko menperakizuna" genuke; Prai Bartolomeren ala bizkaierarena, ordea?. Bidenabar, Mujikaren esapidarekin haserratutako bizkaitar batek gogora lezake, esaterako, tradizionalki "erdal fonetikarekiko menperakizun" hori gipuzkerak hartu eta zabalduko /x/ hotsean ikusi ohi dela, Kardaberatz batek aitortzen duenez (cf. *Eusqueraren berri onac* 24.or.).

5. “Bokalen aldetik bost bariante, beste euskalki gehienetan bezala. *a/e/i/o/u*” (225.or.). Eureka.

6. “...biziki joko du “Wau” erdikontsonantera hiatozko prozedurak gotortuz: *suac > subac, odoltsuak > odoltsuac...*” (226.or.). Ez da “wau”rik inon ikusten, ez eta entzuten ere. Eta hiatoa ere gotortzen ote?

7. “Inexibo (sic) singularrean ere —*aa*— maizkoa da, horietan, normalki, *aa > ee* (sic) *> ia* tipologiazkoa ematen ez delarik” (232.or.). Jakina denez, bai inesiboan eta baita pluralean ere Mujikak “tipologiazkoa” (zer ote?) deitzen duen aldaketa *ezinezkoa* da, hots, ez da sekula jazotzen (cf. P. Altuna, “Fray Bartolomez puntu batzuk” *Euskera* XXVI (1981), 377.or.).

8. “Gure susmoa da, batzuetan, analogiak azio txarrak ere egin dituela, behar ez direnean ere bikoizturak ezarriz (batez ere, *a* etimologikorik hitz barrenean ez dagoenean), bainan, beste askotan Markinako subeuskalkiaren zintzotasun fonetikoak dira” (232.or.). Agirre Asteasuko edo P. Bartolomerengandik nire gustuko hain hurbil dagoen esaldi honen egileari gogoratu behar zaio aspalditik (joan den mendearen bukaeratik, zehazkiago) ez dela hizkuntza (eta honekin batera analogia eta “subeuskalkia”, adibidez) biziduntzat hartzen: analogiak ez du hor “azio txarrak” egin, bere zeregina, hain zuzen, lege fonetikoak “behar ez direnean” ezartzea bait da; bestetik, “zintzotasun fonetikoak” *egoera zaharra-goaren mantentzea* bide da.

9. “Konposakera eta deribazio edo eratorpenezko lege zenbait autore zahar hauetan ez da ongi ematen. Honetaz ikus *luzeki* gure “hitz konposatu eta eratorrien morfo-fonetika” (233.or.). Azpimarra gurea da. Ez dakit legeok Mujika nahi bezain garbi diren.

10. “... Fr. Bartolomek (bizkaiera nagusiak bezala) ez du pluralerako *-ec/-ek* (sic) amaiera ergatibo berezirik. Guk kasu bakan bat topatu dugu honetan, alegia, *daguijanEC* kasua (...). Baliteke besteren bat egotea, bainan salbuespenak dira” (232.or.). Guztiok dakigunez mendebaleko eta iparraldeko euskara bereizten duen ezaugarri hau ez dator mendebalekoak galdu bereizkuntza batetik, ez bada bakoitzak jatorriz egindako aukera ezberdinetatik (cf. Jacobsen, “Nominative-Ergative Syncretism in Basque”, *ASJU* VI (1972), 67-109.or.). P. Bartolomek, bizkaitar guztiak eta gipuzkoarrek bezala, *ez du salbuespenik* eta alfer da bila ibiltzea. Mujikak aipatua mugagabe arrunta baino ez da, aditzeko *-a-k* pluralik ez bait du onartzen.

11. “Jakina da XIX mendean (sic) oraindik ez dagoela batasun handirik grafema batzuen tratamenduan. Fr. Bartolome-ren idazkietan, honetan, desbata-sun eta inprobisaketa aunitz dago, logikoa denez. Oraindik ez da ikusten bere obran geroztiko *tx* grafema. *V* kontsonanteak, berriz, hedadura handia du oraindik, eta maiz, hitz bat-beran B grafemarekin eztabaidan egonen da (*biar* (behar)/*viar*). XX mendean (sic) inposatuko zen idazkera normatibizatu baten beharra nabaria zen. Horretarako, oraindik, Euskaltzaindia falta zen” (239.or.). P. Bartolome-ren idatzietan ez dago grafiaren aldetiko “inprobisaketarik”: *zeharo* klasikoa da hainbat pundutan eta Mujikak ez digu bestela pentsatzeko arrazoirik ematen. “Desbatasuna”z *bikoiztasun* ulertu behar baldin badugu, horrelako zerbait dago *v/b*-ren kasuan, baina honetan P. Bartolome banaketa erregularra (cf. Añibarro, *Gramática bascongada* 167.or.) mantentzen ez duen heinean da berezia: hots, beragandik interesatzen zaiguna *v* euskal jatorrizko hitzetan maiztasun handiarekin erabiltzea da, batez ere. Ez diogu, aldiz, “desbatasunik” antzematen

<ch>ri: hegoalde guztian eta oso berandu arte horixe izan da /č/ adierazteko grafia bakarra. Nolanahi ere, P. Bartolomek Euskaltzaindiaren beharrik izan ezakeela itxarotea ez dakit anakronismo ala adar jotzetzat hartu.

12. "X grafemak ia beti ahokatze (sic) gogorra du, hots *sk*-rena (sic), baina s-ren ordaina ere gerta zitekeen gure autorearentzat. Bestalde, ahokatze samurrez *ixilduta, ixil* kasuetan" (242.or.). "Gogor" eta "samur" bezain hitz objetiboekin ez dakit nora iritsiko garen. Nola /iskilduta/ —edo agian hobe /iksilduta/— ez den eztabaidagaia, /eskamen/ —beharbada hobe /eksamen/— baizen, erabat beharrezko deritzogu "x grafemak ia beti aho[z]katze gogorra du[ela]" esateko honako galdera ihardetsi gabeok erantzuteari:

1) x = /ks/ zeinnahi testuinguru eta hitz moetan ematen da ala eta soilik sorta berezi batean, gaztelertiko mailebuetan, alegia?

2) Seguru al gaude ez garela grafiazko fenomeno huts baten aurrean? Grafiak —berez kontserbatzaile izaki— sarri mantendu ohi du mailebuetan jatorrizko itxura (cf., esaterako, F. Ricoren *Lazarillo de Tormes* ed., Planeta, Barcelona 1980, LXXVIII.or.), benetazko ahokatzea estaliz.

3) Ez ote P. Bartolomeren grafi sistimaren barnean /s/ isladatzeko <x> z beste baliabiderik? Mitxelenak (ik. "Para la historia de la ortografía vasca" *FLV* 30 (1978), 396.or.) (*is* ere aurkitu zion, gutxienez.

4) Horrela balitz, beste era hori ez al da inoiz aldakutzen <x> arekin euskal hitz zaharretan (Mitxelenak, aip. lan., *baixen / baisen* bikotea eskeintzen digu) eta erdaratiko mailebuetan? Azken hau —eta urrunegi joan gabe— Añibarrorengan ikus daiteke: *Esku-liburua* (1802) *esamine* 124, *esaminea* 126, *Essamine* 124; (1821) *cash* 39.

5) Mujikak 245.or. aipatu "luxuriaren pestia..."n ere ahokatzea behar-bada gogorra (hala iruditzen zitzairen bederen Kardaberatz eta Etxeberri Sarakoari) izan arren /ks/ ote?

"Lore-sorta" honetan apur bat luzatu bagara ere, bada garaia iruzkin honen izenburuan aipatzen denaz mintzatzeko. Izan ere, Mujikaren lana gehienbat fonetikaz aritzen den arren, azken 20 orrialdeak hiztegiari zuzentzen zaizkio: hiztegi "hautatu" bat eratu du egileak hurrengo asmo honekin:

...nolabaiteko interesa duen (sic) hitzetara mugatuko gara, bai semantika aldetik, bai fonetika aldetik, bai bitxitasuna aldetik (sic), nahiz hemengo hitz aunitz (*costu, cobru, convit-garrija, comedijs, cazubela*, etab) erromaniko hutsa (sic) izan (244.or.).

Hiztegi honetan benetazko bitxitasun asko ikusi dugu; ez, ordea, Prai Bartolomeri dagokion neurrian bereziki: suposatu behar dugu hiztegiagileari zail xamar gertatu zaiola askotan markinarrak erabilitako hitzen esanahia zehaztea, ondorio-engatik behintzat. Gure zeregina, beraz, ahal dugun neurrian zehaztasun horiek ematea litzateke.

Ezer baino lehen, badira puntu batzu Mujikak egin hiztegi hautatu guzti honi dagozkionak: "Hautatu" izanda ere, sartu diren hitzetarik askok agerraldi ugariak dituzte hizkuntzaren lehendabiziko testuetatik; nabarmenena *pekatu* da: 1700-1745 arteko testuetan jadanik 278 agerraldi ditu (cf. Lakarra, *Euskal Thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak 1700-1745*, EHU aurkeztu tesina argitaragabea, 1984), *pekatu* egin eta *bekatu* barne ez direlarik. Ez dakit horrez guztiaz non ikusi dion interesa hitz honi, ez eta hau bezain arrunt diren *bere* "ere", *abade*,

absolviduco, ametaco, bagaric, beguiratu, castidadia, leguez, sacerdote bezalakoei ere. Aitzitik, hauen aldamenean ez ditu sartu *agiriko* 40, *eratzita* 4, *lainotsu* 4, *ustelcorrai* 5, *estalguijagaz* 8, *urrecua* 10, *sail* 11, *burutacinoiagaz* 13, *guleru* 15 legezkoak eta hauek bakarrik begirada arin batez eta lehendabiziko orrietarik atereak dira.

Bestalde, nahiz eta atzetik aipamena dakarren (ez beti beharko litzatekeen lekuan moztua esaldia, aldiz), ez du sarrera hitza huts hutsean eman, forma biluzian, atzizkirik gabekoan, alegia. Honen arabera *ardaozco* “vino” itzultzen da, eta *berarijaz* “especialmente” gazteleratuaren aldean *ezauberaz* “conocimiento” itzuli da, hala nola *erroscaac* “rosquillas” baina *ezainac* “feo” edo *zaldunac* “caballero”. Beherago ikusiko dugu “ez-biluzte” hau dirudien baino garrantzi gehiagokoa dela. Honezker, sar gaitezke zuzenean Mujikak hiztegian aipatutako zenbait hitzi buruzko iruzkin labur batzu egitera:

1) *ASMOTSUBAC intencionado*: Azkuek “asmutsu (B,G), sagaz, ingenioso” dakar soilik eta ondo egokitzen zaio P. Bartolomerren aipuari: “An icasten dira, inor engaineetaco arte asmotsubac” (198.or.).

2) *ATAJADIAREN atajar*: Bai forma eta baita zentzuaren aldetik ere izena —eta ez aditza— dugu hau: “Vengueetaco atajadiaren zain urrengo pista egunera (...) artian egotiac” (95.or.). Gainera “atajo” baino “aukera” edo —Mujikak nahiago badu— “oportunitate” dirudi eta hala itzuli dute DRAEn (ik. s.v. *atajada*).

3) *ATSA aliento*: Itzulpenak finegi ematen du bere testuinguruan: “Luxuriaren pestia ta atsa darijuela” (72.or.). Azkuek, oster, “ATS 1.º (Bc,BN-am-s,G,L.R) hedor” dakar.

4) *ASTIROTSUBAGO más lento*: Irakurleak itzul bedi P. Bartolomerren esaldi osoa (“adisquide maite bategaz bacarrian astirochubago egon gura daveenac” 70.or.) Mujikaren itzulpenaren arabera, eta ikusiko du zergatik ez zaion ondo egokitzen. Azkuek (s.v. *astiro*) honela azaltzen du esaldi bera: “los que quieren estar a solas, con alguna calma mayor”.

5) *ATSETASUNA alivio*: Ez dakit nondik lortu duen Mujikak itzulpena: ez doa ondo aipamenaren zentzuarekin (“eracusten daveela euren egoneriagaz (...) ta geriagaz eldutasuna, atsetasuna, juicijua, lotsa ona” 199.or.) inolaz ere; cf. *DRAE* s.v. “sosiego, serenidad”, aipu honekin. Cf. 17.or.: “sosegau, atseen edo arindu biar davela bere nequia”.

6) *BEGUIRATU mirar*: Honako honetan iruzkin semantiko-etimologiko jakingarri bat eskeintzen digu: “Hemen *begi*-tik datorren semantika darabilela uste dugu, baina iparraldeko *begiratu* delakoak latineko *vigilare*-tik datorrenak, badu hemen presentzia (sic) *biguira* (vigilia) gisa”. Egia da *begiratu* esanahi ezberdina duela leku bakoitzean; Mujikak frogatzen ez diguna da esanahiaren aldetiko etorki ezberdinik zeukatenik. Mitxelenarentzat, aldiz,

...es posible además admitir que la influencia de *begi* no ha sido más que secundaria y *post factum* debida a eso que se suele llamar etimología popular (*Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, Donostia 1964, 101-102.or.)

7) *BURUERECHIA propia opinión (arbitrio)*: Mujikaren itzulpena, begibistan denez, hitzez hitzekoa da; ez du kontutan izan, ordea, hitz hau Larramendiren *Diccionario Trilingüetik* bederen nahiko erabilia dela gure litera-

turan. *DRAEn* s.v.: "vanidad"; cf. Añibarro, *Esku-liburua* (1821) "andigurea, buru-erechia ta arrokeria" (106.or.).

8) *CONVITGARRIJA convite*: Gorago aipatu egilearen eritziaren arabera "erromaniko hutsa" omen dugu hitz hau; alabaina, —GARRI euskal atzizkia darama. Erizpiderik baldin badago hitz bat noiz euskal eta noiz erdal hitza den jakiteko, argiena euskal atzizkiak bereganatzeko gaitasunean datza seguruenik (cf. Mitxelena, *Apellidos vascos*, Txertoa, Donostia 1973, 16.or.).

9) *DOTORERIJA elegancia*: Horrelaxe itzultzen dute Azkuek eta *DRAEk* ere; haatik, testuingurua irakurri ondoren ("arrotasuna, buruerichija, dotorerija ta besteen desprecijua eracusten daveenac" 199-200.or.) adiera txarrago batean erabilia dela deritzot; erdal ordain egoki bat "ostentación" izan daiteke, esaterako.

10. *EGUITADE realidad*: Azkuek "*Egitada* (B), *egitade* (B,G), procedimiento" dakar, ondo baino hobeto. L.M. Mujikak, antza denez, EGI + TADE zatitu du, baina EGIT-ASMO (*egot-aldi, jat-ordu, jat-etxe* etab.) bezalakoak ahaztu; bestalde, ez dago zertan esan EGIA + — behar zuela, *egiati* eta *egiatuk* (cf. Azkue s.v.) frogatzen dutenez, P. Bartolomerengan oraindik *egia-* bait da erroa (cf. *Ikasikizunak* II 175.or. *eguijaric*).

11) *ERIA enfermo*: Azkuek dioenez, *eri* esanahi horrekin Euskalerrri guztian —Bizkaian izan ezik— aurki daiteke. Mujikak berak goraxeago eman legeen arabera *erija* espero genukeen; eta hildo beretik, *eria erea era* (hots, Azkueren "*era* 2.º (Bc), ocasión, oportunidad") behar genuke, batez ere testua irakurriez gero: "ardaua edateco eria guztiac edo gueijeenac euqui daveela" (48.or.). Beraz, segidan dioenean "Ez nahas, noski, *eria* hau errotik aparte ematen duen —ERIA atzizkiatz (*urten eria*)" alderantzizkoa ulertu behar diogu, bi *erak* gauza bera bait dira.

12) *GUIZA humano*: ez du Mujikak adibiderik hoberena aukeratu erdal hitz horren ordain gisa, aipuaren arabera hemen *gizaldi* ezagunaren zati bat baino ez bait da: "guiza alderic (sic) guiza aldira eldu dira gueure demporaraguino" (144.or.); horren ordez *guiza casta* (139.or.) aipa zezakeen, adibidez.

13) *IRAGO sufrir*: Egia da Azkuek "*irago* 2.— (B,...), aguantar, sufrir" dioela; baina baita hurren "Var. de IGARO" eransten diola ere. Mujikak eskeintzen dituen bi adibideetatik bigarrenari "pairatu" esanahia egokitzen bazaio ere, ez da horrelakorik gertatzen lehendabizikoarekin, non argi eta garbi "pasatu" dugun: "Castigubaren trumoe aldira irago dedinian, nasaijac ta desonestubac leengo pecatubetara" (152.or.).

14) *IRUNECO hilado*: Agian Mujikak oraingoan Azkueren hiztegia erabili du: "*irun* 1.º (AN,B,BN,G,L) hilar". Hala balitz tamalgarria litzateke beheraxeago ez irakurria: "3.º (B-ub), cuello, cou. Var. de IDUN" non, hain zuzen, Prai Bartolomeren aipamen berbera adibide gisa jarri duen, honela erdararatuaz: "muchas veces salen del baile las mozas suelto el pañuelo del cuello" ("Dantzati urteten davee sarritan nescaac, eureen iruneco zapijac ascatura" 68.or.).

15) *UZIJA*: Hitz hau IXIUAREN sarrera-pean agertzen da, atzean (?) daramala. Hiztegiak ez duela ondo ulertu suposatu behar dugu, beraz; Azkuek badakar, halere: "*uzi* 1.º (B), afán, anhelo". Prai Bartolomeren esaldia honako hau da: "Ta campora aguertuteuco uzija ixuia dauqueenac" (202.or.), hots, "Eta kanpora agertzeko gogoia biztua daukatenak".

16) *JAGUITASUNA elevación*: testuan jarraitzen zaizkion hitzengatik ("jaguitasuna, arrotasuna, buruerichija, dotorerija ta besteen desprecijua" 200.or.)

beste esanahiren bat duela esango nuke, “altivez” esaterako. Berau bada, bide-nabar, nahiko hitz zaharra euskaraz, gogora *Bertso bizkaitarren* hasierako “Altiuezea zeugaiti/zenbat calte munduari! ...”.

17) *JANTIJAGAZ gente*: “Echecua [sic, *echecuacen* ordez] (endamas Aitac ezdaquijeela, ixilic eguindaco jantijagaz” da Mujikak erabili duen aipua. *Janti* bitxiaren agerraldi hau justifikatzeko, honako azalpen hau eransten dio: “Hemen ohizko *jentia* hitzak apofonia dauka”. Ikusten denez, berarentzat aski eta sobera da idazle batengan hitz baten agerraldi bat ikustea aldaketa fonetiko bat —apofonia eta guzti— proposatzeko. Aitzitik, guk hor beste zerbait dakusagu: Markinarraren liburu honek ez du erdietsi 1816. urteko edizio honetan mereziko lukeen arretazko argitalpena; errataz josita dago (Mujikak 243. orrian bildu baino askozaz gehiago eta nabariagoak) eta, zalantzarik gabe, hau horietako bat dugu; baina ez *jentiaren* ordez: esaldiaren —eta are ahapaldi osoaren— zentzuak dioskunez, *jant[z]ijagaz* irakurri beharrekoa da; batetik, “jendea” ez da “ixilic egiten” (horrela esan ahal badezaket) eta, bestetik, Mujikak berak eman —baina sarri ahaztu— dituen legeen arabera soilik jatorrizko *-iak* bihur daitezke *-ija*.

18) *JUANAC señor*: “Milango Obispo Juanac” (132.or.) da zorioneko hitz horren iturria. Hiztegiaren egileak begirune ikaragarria die inprimatutako hitzei: errata nabarmena baino ez den honi buruz hara zer dioen: “Imprenta (sic) hutsa ez bada, *Jaunaren* metatesia da” (253.or.).

19) *LABAN resbalante*: “Ascotan dantza arinian, oin bijac laban eguinda...” (69.or.). *Laban egin*, dakidalarik, “resbalar” da, besterik gabe. Ez dakit, bestalde, “resbalante” gaztelera jatorra den: nik “resbaladizo” esango nuke.

20) *LABANQUERIJAREN deslize*: “Ain bat dago nesquia pozagoric labanquerijaren ta liquinquerijaren vitsa dariola” (66.or.). Esaldia behin irakurtzea aski da jakiteko Mujikaren itzulpenak ez duela zentzurik. Beharko balitz, cf. Azkue: “*Labankeri* 2.º (B?), liviandad”; are gehiago, adibide hau berau aukeratu du eta honela itzuli: “tanto más contenta está la moza, manándole la baba de la liviandad y de la lascivia”.

21) *LABORIA trabajo*: Azkue ez dator bat Mujikaren itzulpenarekin; *laboria*, jakina, ez du bere hiztegian sartu; bai, aldiz, *muxila* eta bertan dagokigun esaldia (“Patricaraan edo muxiletan laboria edo aldaguijeena echeti oostuta” 201.or.) aipatu eta gaztelera jarri du honela: “(llevan) en la faltriquera ó en los bolsillos *cereales* o lo que pueden robar en casa”.

22) *LUXURIJAZCO lujurioso*: “luxurijazco pecatu mortalac” (101.or.) da markinarrak idatzia. Agirian dago pekatuak ez direla “lujurioso” *lujuriazkoak* baizik.

23) *MUXILEETAN contrabando*: ikus bedi *laboria* sarreran esana. Egia da Azkuek lehendabiziko adiera bezala “contrabando que algunas mujeres sacan de su casa para venderlo y destinarlo a sus golosinas” dakarrela; baina bigarrean —aztertzen ari garen esaldiarekin, gaztigatu legez— “faltriquera, mochila” agertzen da. Biak nolabait —metonimiaren bidez, seguruenik— erlazonaturik daudela zalantzarik ez da, bidenabar.

24) *OSTICOPIAN pisando*: “Orrec dira Jaungoicuaeren legueric gueijeena osticopian daravileenac” (205.or.); gaztelera bada hitz aproposagorik; cf. Azkue “ostikopetu (AN,B,G), pisotear”.

25) *PACATU pagado*: Gorago mintzatu gara Mujikaren erratekiko begira-menduaz; hemen, ordea, ez da ausartu *jantijagazentzat* proposatu duen apofonia

bera erabiltzen eta aditz berri bat asmatu digu. Esaldiak ("Orrec dira nos pacatu eguiten daveen ta nos ezdaveen ezdaquijeenac" 205.or.) eta, batez ere, *pekatuz* betetako testuinguruak ondo erakusten digute hain zuzen *pekatu vulgaris* baten aurrean gaudela.

26) *PELIETAN pelea*: Aitor dezagun bizkaieraz aditzak -ATU partizipio-koetan NON kasuaren antz handia hartzen duela (izan ere etorki bera bait dute); esaldiak, baina ("Piestia eguiteco pelietan cirian Artzaquin" 141.or.) ez du zalantzarik uzten. Beste honenbeste jazotzen da *ERNEGUETAN renegamientorekin* (70.or.; P. Bartolomek *ernegueetan* idatzi zuen): "murmuretan ta ernegueetan dagoz".

27) *SAMATI pescuezo*: Neska-mutilena dela kontutan izanik ("nesca bat ta mutil bat alcarri escuti edo samati eratuta [sic Mujikak, *oratutaren ordez*]" 72-73.or.) nik, Azkuerekin batean, "cuello" itzuliko nuke.

28) *URRAGORRIZCO oro rojo*: Azkuek, noski, "oro" itzultzen du: ezaguna da leku batzuetan —bizkaieraz, kasurako— oposaketa ez dela *urrea/zilarra, urregorria/urrezuria* baizik.

29) *BIJAMONECO pasado mañana*: Azkuek, jakina, "día siguiente á uno cualquiera" dio; L.M. Mujikak esan beharko liguke non baliatzen diren *biharamunez* —edo bere aldaeraren batez— "etzidamu" adierazteko. Ez P. Bartolomeren hizkeran, behintzat: "Egun ataco ta ascotan vijamoneco ganadu jaatecua echera batutia" (57.or.).

30) *YA ya*: "Ya alcarregaz bat eguin aldaguizan [Mujikak *aldagaizan*] icusten" (157.or.). Esaldia, dudarik gabe, zehar galdera batez osaturik dago: ez dugu "ya" gaztelerazkoa, euskal "ea" baizik. Alde dator, hain zuzen, Mujikak harrituxe nonbait aipatzen duen sasi-aldaera ("Ija puscabat ardauc alegueretuta", orrialderik gabe), azken hau benetan "ya" bait da; dirudienez, P. Bartolomek *ya*, "ea" eta *ija* "jadanik" (edo *iia*, cf. Mujikak aipatu "Iia ez dauca (oneen erechijan) ez erlignoric, ez Jaungoicoaren bildurric" 17.or.) bereizten ditu, hauetan ere behin eta berriro aipatu erregelak (*ea > ia*, *ia > ija*) gordeaz.

31) *ZUR inteligente*: "ain gogoz ta zur alaco zoraquerijan" (163.or.). *Zur* "atento" da Azkueren hiztegian (5. adieran) eta *zur egon* "estar atento"; antzerako zerbaít dugu hemen garbiro. Bidenabar, Azkuek *zuur* bi ukin dakar Markinerarako *Peru Abarkako* lekukotasun batekin baina ez dakit P. Bartolomeregan horrelakorik baden nahiz eta bokal bikoitzak izan.

Oker ez baldin banago, hiztegi hautatu honek hartzen dituen 233 hitzetatik 31 tan (% 13 a inguru) ez da esanahia asmatu. Jakina, portzentaia honek ez du berez balio gogoratuz gero —Mujikak berak aitortzen zigun— anitz ez direla "erromaniko hutsa" baino. Bidenabar, "erromaniko"arekin ere inoiz arazo larriak izan ditu (gogora *laboria, luxurijazco, ya* edo "*pacatu*"; adibidez).

Hiztegi hau arakatu ondoren hobeto ulertu dugu fonetikazko atalaren nahastea: egilea batean zein bestean segurtasun aminirik gabe ibili da, Prai Bartolomeren idatzia ez duelako behar bezala ulertu, hain zuzen; hiztegi eta morfologi (gogora -etan) ñabardurak antzemateko gauza ez da izan sarri. Inoiz hiztegi traketsi batekin eta alfabetoa ondo ezagutzen ez duela txinera itzultzen saiatu dela dirudi: adibidez, 240.orrian "Deselkarketak" atala eratzten du, "errotik aparte ipinitako atzizki kasu batzu" aipatzeko, ez dakigu zein xede edota baliorekin; haien artean INOC AGAZ sartu du, baina (cf. "Bada derrigorrian ta berac nai ezdavela, ez

dantzan ta ez pandanguan eguingo dau inoc agaz” 113-114.or.) “inork harekin” baizik ez da.

Honez guztiaz, Mujikaren honen arabera emango luke Larramendiren hitz minok oraindik orain balio dezaketela:

Aun para los vascongados son otra algarabía los demás dialectos fuera del suyo en que nacieron, porque hay pocos, si hay algunos, que se aplican a entender y leer en vascuence de los otros dialectos (...). Como la sintaxis es tan diversa en las conjugaciones, declinaciones y demás partes de la oración, de que no entienden palabra, sucede que aun las mismas voces comunes se les hacen extrañas (*Corografía*, 302.or.).

Alabaina, Larramendiren garaian ez bezala, badugu orain tresna nahiko gurea ez den beste euskalki batez lan egiteko; baita aspalditik zeregin horri ondo ekin dion bat baino gehiago ere. Ikuspundu honetatik, Mujikaren artikulua irakasten bakarra hauxe dugu: idazle baten irakurketa arin eta axolakabeak eta hala hola hartutako fitxa mordoxkak ezin duela eratu lan seriorik; are gutxiago oinarrizko bibliografia eta hiztegirik eskuraerrazena ere erabiltzen ez badira.

Mujika jaunak —ezin ukatu— lan askotxo egin du euskalaritzan; hala ere, ez ohi du kritika onik erdietsi, agian (bere argitalpenak lekuko) oso denbora laburrean gai gehiegitaz aritu delako. Nik, ausardia barkatzen badit, *astirotsubago* lan egiteko gomendatuko nioke, Ferrarako Bibliaren aipu sonatua nirea eginaz:

...dizen los sabios que toda lección se deve leer diez vezes primero que se diga que se leyó; que “se leyó” se dize, y no que se entienda (*apud* Blecua, *Manual de crítica textual*, Castalia, Madril 1983, 9.or.).

Eraskina

Konpli da lan honen hasieran aipatu J. Azpillagari ere hiztegi ohar pare bat egin diezaiozun:

1) *Astegun buru zurijan* ez da, inolaz ere, “astelehen zurian, elurra egin zuen astelehenean” (206.or.) cf. Azkue s.v. *buru-zuri*: “2º (Bc), simple. ASTEGUN BURUZURI (Bc), ASTELEGUN GORRI (L), simple día de labor”; edozeinek daki orain ere oso erabilia dela.

2) *Katubagaz zutinik* bada, noski, “katuarekin zutik” (206.or.), baina ez da “espresio berezi”rik hor: Mogelek “catubagaz zutinic egon ecin” (45.or.) idatzi du eta han *katua* “mozkorraldia” da (cf. Zelaieta, “*Peru Abarca*-ren Hiztegia”, *ASJU* XII-XIII (1978-79), 116.or.), garbiro.

POST SCRIPTUM

Idatzi honen lehendabiziko probak nere eskuetara etorri orduko kaleratua zen (bildur ere baginen) Prai Bartolomeren *Dantzen* edizio bat, Mujikak paratua. "Edizio kritiko" izan nahiko lukeen horren kritika luze eta astunegia litzateke ene gustuko, are hango hutsak, hemen aurkezten ditugunen pare, edozein euskaldunek aurki eta zuzen ditzakeen modukoak izaki.

Eskertzekoa da A. Baraiazarrak hemen aipatu erru zenbait zuzendua (nahiz eta argitaratzailea ez beti hari jarraiki); alabaina ezin inola ere hitzaurre luzean eta ohar ugarietan testuaz eta honen ulerpen zuzenaz egiten diren iruzkin negar-garriak bideratu.

Berriro jo behar orijinalera, beraz, erratak ez zuzentzen baina gehitzen dituen edizio honen sare eta lakioetan eroriko ez bagara.

AMAITZAT

Lan hau argitara baino lehen M.ren *Dantzen* edizioak izan ditu, gutxienez, bi erreseina: A. Irigoienena astekari batean eta Akesolorena, *Karmel* 1987-1, 77-82. Pozarren irakurri ditut, izan ere jenero aski ezezagun hori erabat beharrezko bait dugu ene usteko ikerketak bideratzeko. Halere markagarri iruditzen zait Akesolok bere erreseinan salatzen dituen huts gehienak bazirela jadanik, goian erakutsi dudanez, M.ren artikuluan; alde honetatik ez dakit inork ez duen artikulua hori irakurri ala nagi endemiko bati loturik, irakurri arren ere ez dion inork aurre egin, M.ri edizioa kaleratzeko astia (1983tik hona) eta *ausardia* emanaz.